

Unga utanför

vilka, varför, vad göra? Arbetslivsjournalisten Mats Utbult samtalar med forskarna Ulla Arnell Gustafsson och Åsa Murray. Ett avsnitt ur von Otter C (2003) Ute och inne i svenskt arbetsliv återges.

Equal
Svenska ESF-Rådet

Förord

Unga utanför – vilka, varför, vad göra?

Svenska ESF-rådet öppnar en ny ansökningsomgång för Gemenskapsinitiativet Equal i mars 2004. Sista ansökningsdag är 30 juni 2004.

Equal-programmet söker nya idéer om ett öppnare arbetsliv. Målet är ett arbetsliv utan diskriminering och utestängning och som är präglad av jämlikhet och mångfald. Ett sådant arbetsliv tar till vara alla människors kompetens och utvecklingsmöjligheter oavsett kön, ålder, etnisk tillhörighet, funktionshinder eller sexuell läggning.

I 2004 års Equal-utlysning eftersträvas särskilt ansökningar som uppmärksammar följande områden:

- Alternativa och kompletterande vägar för att påverka strukturer som hindrar övergången från skola till arbetsliv
- Arbetsmarknadens och arbetslivets förmåga att låta äldre ha möjlighet att arbeta kvar så länge de önskar samt möjligheter att komma tillbaka till arbetslivet
- Modeller och arbetsmetoder för påverkan av strukturer och attityder som utestänger och diskriminerar och kan leda till ohälsa
- Bättre tillvaratagande av etablerade metoder och utvecklande av nya för att få genomslag för erfarenheter om hur könssegregeringen på arbetsmarknaden kan minska
- En sammanhållen process för integration och återvändande för asylsökande, effektivare samarbete mellan myndigheter och frivilligorganisationer och ökad kunskap om asylsökandes situation, könsperspektiv.

För att inspirera till ansökningar har vi bett några arbetslivsjournalister samtala med forskare och andra ämneskunniga inom några av områdena. Mats Utbult har träffat Ulla Arnell Gustafsson, Arbetslivsinstitutet och Åsa Murray, Lärarhögskolan i Stockholm. I anslutning till Mats Utbults artikel från deras samtal återger vi också ett kapitel av Ulla Arnell Gustafsson ur antologin Ute och inne i svenskt Arbetsliv, som utgivits av Arbetslivsinstitutet.

Mer information om Equal finns på www.esf.se

Unga utanför - vilka, varför, vad göra?

Gymnasieavhopparna har 20 procentenheter lägre sysselsättningsgrad än de som fullföljt gymnasiet. Deras inskrivningstid vid arbetsförmedlingarna är 60 procent längre. Löneinkomsterna är 30-40 procent lägre. De får i högre utsträckning tillfälliga jobb - vilket leder till fler arbetslöshetsperioder och svagare förankring på arbetsmarknaden. Det här framkommer i en AMS-rapport hösten 2003 om unga som inte går igenom gymnasiet.

Enligt AMS-direktören Sandro Scocco kostar den lägre sysselsättningsgraden för en årskull 2 miljarder kronor för samhället.

13 procent av förstaårseleverna på gymnasiet går individuella program. En majoritet av dessa lämnar gymnasiet efter ett år på det programmet.

Ungdomsminister Lena Hallengren menar att det som skulle vara en övergång till något av de nationella programmen för många blir "ett studiebesök på gymnasiet". I ett tal i oktober 2003, vid Kommunförbundets konferens i Växjö, sade hon:

–Allt för många hoppar idag av gymnasieskolan, känner att de inte klarar av det. Detta innebär inte att vi ska sänka våra kunskapskrav. Nej, det innebär istället att vi ska strukturera skolan så att alla elever får det stöd de behöver. Det individuella programmet har tyvärr inte inneburit en väg in på de nationella programmen. Istället har det för många blivit en utgång mot en osäker situation om man ser till sysselsättning och egen försörjning.

Hon talade om att en ny struktur i gymnasieskolan krävs för att ge bättre stöd till så kallade resurssvaga elever och beskrev tre grupper bland dessa elever:

1. Elever som är väldigt nära men inte når godkänt, t ex studievana invandrare som inte klarar engelskan. Dessa klarar man med riktat stöd under begränsad tid.
2. Elever med en grundläggande vilja att studera och som kan klara fortsatta studier även om de har större problem med studierna, och i flera ämnen. De kan klara

sig med mer stöd inom skolans ram och med fokus på studier.

3. Elever som har det väldigt svårt med studierna. De är sällan studiemotiverade och har svårt för att vistas i skolans miljö. Problemen beror ofta på andra faktorer än rent studiemässiga, t ex sociala problem och psykiska funktionshinder.

Även AMS har delat in ungdomar, fast det här är arbetssökande, i tre grupper. De sammanfaller inte med ungdomsministerns tre grupper. Men det är intressant att lägga de två indelningarna vid sidan av varann.

1. De målmedvetna och motiverade ungdomarna - en stor grupp som går mellan olika jobb, och mellan arbete och studier. De är arbetslösa bara korta perioder. De behöver sällan hjälp av arbetsförmedlingarna utan hittar själva sina lösningar.

2. De osäkra ungdomarna, utan yrkesidentitet. De vill gärna ha arbete men behöver vägledning, praktik, information och personligt stöd i sina beslut. Många har gått ut gymnasiet, men valde fel, och saknar kanske betyg i en del ämnen.

3. Ungdomar med flera, stora och komplexa problem, med psykisk ohälsa, psykiska funktionshinder, sociala problem, ofta utan fullföljt gymnasium. Dessa behöver mycket personligt stöd från arbetsförmedlaren och oftast samverkan mellan olika myndigheter.

Omvägen över arbete till gymnasiet

Så här beskriver ungdomsminister Lena Hallengren situationen för "grupp 3-ungdomarna":

–De lämnar gymnasiet, ibland till och med grundskolan. De hänvisas till Arbetsförmedlingen. Där får de beskedet att de ska gå tillbaka till gymnasiet, och att de inte kan skrivas in. De bor hemma, och kan därför inte få försörjningsbidrag. När väl socialen undersökt situationen och sagt "vi kan inget göra" är de lämnade vind för våg. Gymnasiet hör sällan av sig igen, och när de gör det är det för att erbjuda samma sak som dom hoppat av från. De är inte inskrivna på Arbetsförmedlingen, så

någon handläggare ringer inte. Socialen anser inte att behov av stöd finns, så ingen därifrån hör av sig. Hallengren tar till Kafka för att beskriva maktlösheten som de drabbade känner och slår fast: Detta måste vi göra någonting åt.

Men det man ska göra behöver inte vara, och kan inte alltid vara, att försöka återföra dessa ungdomar till gymnasiet, konstaterar hon. De kan behöva "ett stöd på annat sätt än vad gymnasiet kan erbjuda och ofta är ett arbete en bra medelpunkt i ett sådant stödprogram". Hallengren talar om "omvägen över arbete till gymnasiet" och att man måste ha tålamod med dessa ungdomar. Man kan inte säga: "Studier nu eller inget alls".

Unga utanför

Det är den tredje gruppen i de här två uppdelningarna av resurssvaga elever och arbetssökande ungdomar, som står i fokus för utredningen om "ungdomar utanför", gruppen som "faller mellan stolarna". Utredningen lades fram av Leif Linde på Ungdomsstyrelsen fram i november 2003.

Unga utanför är de unga i åldern 16-24 år som inte studerar, arbetar eller har någon annan känd sysselsättning. Det rör sig, uppskattar utredningen, om 25-30.000 och de är fler idag än i början av 90-talet. Ca 27 000 personer var utanför både 2000 och 2001.

Gruppen består av flera delgrupper.

Den största är utrikesfödda det gäller 11.000, och nästan 7.000 av dem hade bott mindre än 5 år i Sverige. Men även om de utrikesfödda är överrepresenterade, är mer än hälften födda i Sverige.

Av de djupintervjuer som utredningen genomförde framgår mycket tydligt att det ofta handlar om den typ av problem som nämns i grupp 3 i de två indelningarna ovan.

I utredningens sammanfattning finns följande beskrivning:

"De unga måste själva söka sig fram för att komma in på arbetsmarknaden, de kan söka via annonser, kontakter eller arbetsförmedlingen, men eftersom de inte har någon avslutad gymnasieutbildning eller någon längre arbetslivserfarenhet har de svårt att göra sig gällande både i kontakter med arbetsförmedlingen och i direkta

kontakter med arbetsgivare. Våra intryck från intervjuerna är att dessa ungdomar, i likhet med andra, har mycket starka drivkrafter att försörja sig själva och att finna en givande sysselsättning.

Många av dem vi talat med har mycket komplexa etableringssvårigheter. De känner sig utanför, de vill delta, de vill försörja sig själva och de har kontakter med samhället, men de saknar någon som stöttar dem mer långsiktigt och ser situationen från deras synvinkel. De har misslyckats i de ordinarie systemen. De är medvetna om detta. Ingen behöver säga det till dem igen, vad som behövs är att någon ser deras nuvarande situation ur ett helhetsperspektiv och hjälper dem att finna en väg till en ljusare framtid.

De unga utanför som vi intervjuat saknar ofta egna kontakter inom arbetsmarknaden, de har en bristfällig utbildning, de har ingen eller ringa arbetslivserfarenhet. Dessa gemensamma brister är dock sekundära och botten i andra mer primära problem. Vårt intryck är att samhällets insatser för att åtgärda de primära problemen har varit relativt omfattande men att det saknas en struktur för att komma förbi de sekundära problemen som dessa unga människor stöter på när de själva skall konkurrera på en hård arbetsmarknad."

Två forskare i gränstrakterna skola-arbetsliv

I "Unga utanför" framkommer att det fortfarande saknas kunskap om de här grupperna av ungdomar och deras problem. Forskningen inom det här området är oftast uppdelat, arbetslivsforskningen för sig och skolforskningen för sig. När det gäller "problemungdomar" behövs mer av sammanförande av kunskap från bägge världarna. Det är få forskare som rör sig vid gränserna. Men här är två som gör det:

- Arbetslivsforskaren Ulla Arnell Gustafsson, enheten för forskning om utvecklingsprocesser, Arbetslivsinstitutet, forskar om ungdomar på arbetsmarknaden och har därigenom kommit in på skolfrågor.
- Skolforskaren Åsa Murray, institutionen för individ, omvärld och lärande, vid Lärarhögskolan i Stockholm, forskar om skolelever och deras väg ut i arbetslivet och har på det sättet kommit in på arbetslivsfrågor.

De två forskarna hör till den ganska begränsade

skara som har studerat frågan om övergången från skolvärlden till arbetsvärlden. Deras arbete har givit dem anledning att reflektera en hel del över de unga människor som det inte går bra för i skolan. Vilka är de och vilka olika orsaker finns till deras (och skolans!) tillkortakommanden? Och vad får detta för konsekvenser för de unga när de ger sig ut i arbetslivet?

Åsa Murray har bland annat i sina studier visat på hur särskilt unga kvinnor utan avslutad gymnasieutbildning har fått det svårare att få jobb. Många av dem hör till dem som inte finns vare sig på arbetsmarknaden eller i utbildning. Ulla Arnell Gustafsson har tidigt pekat på den växande kolumnen i statistiken för ”övrigt” när det gäller ungdomars sysselsättning.

I sina studier har de också bäge kommit fram till att det bland de grupper av elever som Unga utanför och AMS studie behandlar, finns sådana som hamnat i kläm mellan ett slags överkrav på teoretiska kunskaper från såväl skolsystemet som arbetsgivarna.

Arbetsgivare använder skolbetygen som ett slags grov sorteringsmaskin, trots att de själva inte alltid tycker att betygen i sig är så viktiga. Detta är en paradox. Ett grundfråga när man diskuterar problemen för de unga som hamnar utanför blir därför om man inte borde se till att det finns fler sorteringsmetoder än skolbetygen för arbetsgivare som ska anställa unga.

Valfrihetens baksida och skolfientliga ungdomskulturer

Vilka är det som har problem och varför?

Svagbegåvade är en grupp som det sällan talas högt om. På ett plan kan de ha samma problem som smarta dyslektiker. Men deras problem är också annorlunda. I tider av resursbrist, och decentraliserat ansvar, sparar många skolor in på specialpedagoger. Det leder till att det idag finns välutbildade speciallärare som inte används för att hjälpa elever som behöver det, på ett tidigt stadium när hjälp skulle ge mest effekt.

Grundläggande attityder och inställning kan betyda mycket också för skolresultatet. Det finns svagbegåvade som klarar gymnasieutbildning i vanlig skola, trots testresultat som tyder på att de har en intelligenskvot på sarskolenivå. En studie visar hur 40 procent i en grupp kla-

rade sig tack vare stöd hemifrån.

Men en del unga lär sig en skolfientlig ungdomskultur. De flesta av dem fullföljer sin yrkesutbildning i gymnasieskolan och sedan går det oftast bra för dem. Dock kan deras föraktfulla inställning medföra att många ungdomar inte väljer ett yrkesinriktat program, trots att de annars skulle ha mest nytta av en sådan utbildning när de går ut i arbetslivet. Ungdomarna själva tycker ofta egentligen inte att det är något fel på lärarna, utrustning och undervisning. Men de vågar inte visa att de tycker så utåt, för sina kamrater. Kulturen i dessa klasser är i stället en negativ inställning till skola. Skolan är så att säga dömd på förhand.

För unga med fysiska funktionshinder finns det etablerade stöd och rutiner. Men det är mycket svårare för dem som har sociala och psykiska funktionshinder, som ofta kan upplevas som ”allmänt negativa”, särskilt då i kombinationen med en skolfientlig ungdomskultur. Bland arbetsgivare är också det värsta man vet unga som t ex vid studiebesök verkar ointresserade och likgiltiga. De unga som är intresserade och positiva, verkar pigga och glada, kan många gånger få en chans trots brister i studieresultat.

–En baksida med valfriheten är att det främst är starka grupper som tar för sig. De som inte vet vad de vill och kan klara av får svårt att hitta rätt, säger Åsa Murray.

Det som man skulle kunna kalla för kvasiuniversifiering av gymnasiet, med allt mindre av sammanhållna klasser, har inte varit någon bra utveckling för svaga och mindre motiverade elever. Gruppdynamiken fungerar inte på samma sätt.

Men problemen behöver inte enbart ligga hos individerna och skolan. Åsa Murray pekar på vilken betydelse som konjunkturen har. Även de som haft stora svårigheter tidigare fick jobb i slutet av 90-talet.

Hon menar att det finns en tendens att det som egentligen är arbetsmarknadens problem blir utbildningens problem:

–Det har tidigare alltid funnits skickliga arbetare, som inte var duktiga i skola, säger hon.

Balansen mellan teori och praktik i skolan

Murray och Arnell Gustafsson är skeptiska till satsningen på att alla ska ha gymnasieskola och ett ökande teoretiskt inslag på alla linjer. De tror att detta kan leda till en ökad marginalisering av en del ungdomsgrupper.

I grunden för satsningen på ökat teoretiskt inslag finns konkurrensen på världsmarknaden: alla länder vill satsa på utbildning för att inte bli låglöneländer. Men enligt arbetsmarknadsforskaren Rune Åberg har de lågkvalificerade arbetena inte sjunkit så mycket som man kan tro bara från 41 till 27 procent.

Det är vanligt idag att betona livslångt lärande och att alla ska vara beredda att lära om under livets gång. Därför är det lite paradoxalt att man samtidigt fäster så stor vikt vid att samtliga redan från början har en ganska hög teoretisk grund.

Ulla Arnell Gustafsson berättade om en studie av Paul Willis "Fostran till lönearbete" där han beskrev hur unga arbetarkillar som utvecklade en negativ inställning till skolan efter några år i arbetslivet ångrade sig och önskade att de arbetat bättre i skolan. De insåg att de kommer att fastna i trista, lågavlönade jobb, och då blev de motiverade att läsa mer, för att kunna få bättre jobb.

Studien visar hur viktigt det är att det finns återkommande utbildning för skoltrötta elever, att vägarna inte är stängda fast man inte först tar chansen.

Murray och Arnell Gustafsson menar att Komvux fungerar - men inte så bra som man skulle kunna hoppas. En studie av elever födda 74 visade att i den årskullen fanns 13 procent utan gymnasieexamen vid gymnasiets slut, och en uppföljning vid 25 års ålder visade att bara ytterligare en procentenhet hade skaffat sig gymnasieutbildning.

–Ofta används Komvux av välutbildade, framgångsrika studenter för att få ännu bättre betyg.

Bro över klyftan mellan skolan och arbete?

En stor och omdiskuterad fråga är om arbetsgivare ställer överkrav på utbildningsnivå, alltså har för höga krav i förhållande till hur svåra jobben är. Det gäller allt från dagis till åkerier. De två forskarna menar att för en hel del jobb är krav på gymnasium verkligen överkrav. Ulla Arnell Gustafsson har intervjuat arbetsgivare om vad de

tittar på när de anställer folk. Svaret är ofta att de egentligen inte bryr sig om betygen. Men de vill att de sökande ska ha gått igenom gymnasieskolan, därför att det visar att de kan lära sig något. På det här sättet fungerar gymnasiet som en sorteringsmaskin för arbetsgivare. Men hon menar att man kan fråga sig om den maskinen för många jobb verkligen sorterar på rätt sätt, om den sorterar fram rätt personer.

–Jag tror skolan är bäst på att sortera fram dem som ska fortsätta plugga. Men den måste kunna göra detta på ett sådant sätt att den inte trycker ner alla andra, säger Åsa Murray. Det får inte bli så att de som inte fortsätter i högskolan upplever att de misslyckas. De måste få känna att de kan lära sig något som ger dem efterfrågade kvalifikationer.

–Arbetsgivarna tittar ofta för lite på kompetensen i betydelsen vad ungdomarna verkligen kan, inte minst praktiskt. Man ser den teoretiska kompetensen lättare, eftersom den finns betygssatt i högre grad.

När Ulla Arnell Gustafsson har intervjuat arbetsgivare betonar många betydelsen av de individuella egenskaperna, mer än formella betyg. Och sådana som har tagit emot strulpellar har varit nöjda med att de har kunnat göra en insats. En del småföretagare har själva tillhört gruppen "skoltrötta ungdomar" en gång i tiden.

I många småländska småföretag har de som anställer inte själva gymnasieutbildning. De anställer också gärna ungdomar som de känner genom olika sociala nätverk, även om dessa saknar gymnasieutbildning. Det finns också exempel på invandrartäta områden som har färre arbetslösa därför att där finns informella kontaktnät för unga arbetslösa.

–Det skulle kanske behövas "alternativa sorteringsmekanismer" för dem som varken har gymnasiebetyg eller de nätverk som finns på en liten ort i Småland, säger Ulla Arnell Gustafsson.

Arbetslivet som läroplats för unga

Åsa Murray berättar att det finns en mycket bra utvärdering av olika projekt för unga arbetslösa av Lena Schröder i hennes avhandling från 1991, "Springpojkar och språngbräddor" (Stockholms universitet, Institutet för social forskning). Där dömer hon ut de projekt som inte

ger någon kvalificerad arbetslivserfarenhet. Slutsatsen är att arbetslösa ungdomar behöver åtgärder som ökar deras kvalifikationer. Det kan inte vara vilka jobb som helst, utan jobb som kan ingå i en plan för att uppnå bättre kvalifikationer inom något visst yrke eller bransch.

En nyckelfråga är att många skoltrötta elever under utbildningen skulle behöva komma närmare arbetslivet, utöver den praktik som de har redan nu. Och samverkan med arbetslivet borde ske på andra villkor än idag, menar de två forskarna.

Det saknas forskning om attityder till ungdomar på arbetsplatserna och bland arbetsgivarna, kopplat till om de kan tänka sig att ta in ungdomar som behöver hjälp. Ulla Arnell Gustafsson framhåller att det som är den stora utmaningen för tanken om arbetsplatser som läroplatser för ungdomar, i någon större skala, är just att få fram tillräckligt med goda lärlings- eller praktikplatser.

I England har man arbetat mycket med detta på senare år. Men det har aldrig fungerat riktigt bra, berättar Åsa Murray. Arbetsgivarna tycker vanligtvis att de inte får ut något av att ta emot lärlingar. De är alltför sällan beredda satsa något på handledningen, utan ser lärlingar som lågavlönad arbetskraft.

I Tyskland har lärlingssystemet fungerat länge, det är sedan medeltiden en inrotad tradition. Att vara handledare har givit status och lönehöjning och har varit ett steg i karriären på arbetsplatserna. Men även i Tyskland har systemet tacklat av på senare år.

Ett vanligt uttryck när elever tillfrågas hur det är att komma ut och jobba, är att det är ”på riktigt”. Men Ulla Arnell Gustafsson pekar samtidigt på att det numer ofta inte är ”riktigt på riktigt”, på många jobb som står öppna just för ungdomar. Här har skett en förändring.

–Ännu för 25-30 år sen fanns många ingångsjobb som inte krävde hög utbildning, men som innebar att de unga skolades in i arbetslivet i kontakt med vuxna. De unga antog relativt snabbt vuxenvärldens arbetsnormer. I dagens samhälle finns ungdomar längre kvar i skola och studier, och en tendens är också att de arbetar extra bredvid för att tjäna pengar. Många av dessa arbetsplatser som ger möjlighet för extraknäck avviker från den idealtypiska arbetsplatsen med vuxna förebilder. Unga arbetar extra på kvällar och helger, då arbetsstyrkan till stor

del består av andra unga.

–Också studiemiljöerna är relativt homogena åldersmässigt. Unga umgås med andra unga, och förmodligen gör det att socialisationen till det vuxna livet kommer allt senare.

Eleverna på de yrkesinriktade linjerna får praktik med handledare - och där fungerar oftast vuxensocialisationen bättre. Men många av den nya tidens ungdomsjobb fungerar alltså inte längre på samma sätt som ”riktiga jobb”, som ger en inskolning i vuxenlivet.

Arbetsgivarna kan dessutom ofta föredra studerande ungdomar för den här typen av extrajobb, eftersom det är ungdomar utan problem som lär sig snabbt. Dessa konkurrerar då med ungdomar som verkligen vill jobba, istället för att studera, och som skulle behöva tillfälliga och enkla jobb för att skaffa sig kvalifikationer för sitt vuxenjobb.

När man nu från olika håll föreslår ökad praktik inom utbildningar, borde man också kartlägga vad det innebär för olika branscher, menar de två forskarna.

Det gäller att se upp, för det är inte alltid enbart positiva erfarenheter som praktiserande ungdomar får vara med om.

Från fackligt håll, t ex lantarbetarnas företrädare, har förekommit rapporter om missförhållanden där vissa arbetsgivare i branscher som ridskolor och stuterier har utnyttjat ungdomars många gånger orealistiska förväntningar och förhoppningar, för att få billig arbetskraft, som dessutom har en svagare position än vuxna med riktig anställning. Om man satsar på att få till stånd fler praktikplatser bör, man vara uppmärksam på att risker för sådant också kan förekomma.

Samverkan skola-arbetsliv kring utbildning som leder till jobb

Arbetslivsinstitutet bedriver i samarbete med Avesta kommun ett projekt, som handlar om att närma skola och arbetsliv varann, och att utgå mer från var det finns goda chanser till jobb efter skolan, berättar Ulla Arnell Gustafsson.

Bakgrunden var att gymnasiet i Avesta stod inför problemet att nästan inga ungdomar sökte till industriprogrammet. Samtidigt fanns det många industrier i trak-

ten som behövde nyanställa ungdomar med sådan utbildning. Forskare genomförde enkäter till eleverna i årskurs nio och till företagarna. Med detta som grund gick kommunen och näringslivet ut med olika informationsinsatser. Det ledde fram till att man från bara en handfull sökande fick 63 sökande och då blev problemet att man inte kunde ta in alla!

Forskarna fortsätter nu med att följa upp hur det går för eleverna.

På andra håll i landet finns det erfarenheter av att koppla gymnasier med yrkeslinjer direkt till företag. Det påminner om det som fanns i en tidigare epok, med yrkesskolor som ägdes av storföretag i verkstadsindustrin.

Kombinationen bra utbildning och praktik har gjort dessa nya industrigymnasier så populära, att de har fått många studiemotiverade sökande. Ett annorlunda yrkeslinjeproblem uppstår då: många söker sig vidare till högskolestudier, så industrierna får inte tillgång till de välutbildade arbetare som de hade hoppats på att få anställa.

Summera satsningar på arbetslösa unga

Ulla Arnell Gustafsson efterlyser en sammanfattning och analys av alla projekt kring arbetslösa ungdomar under de senaste 20-25 åren, för att få en samlad bild och kunna dra erfarenheter och lärdomar. Under dessa år har statsmakterna i olika omgångar faktiskt satsat mycket på att ungdomar inte ska hamna utanför. Men villkoren för projekten och åtgärderna och dess deltagare har förändrats under resans gång. Och mer borde kunna göras för att lära av tidigare erfarenheter så att man inte uppfinner hjulet gång på gång.

Så här beskriver Åsa Murray sin bild av en del av utvecklingen:

Ännu under slutet av 1970-talet fick 16-17-åringar rätt till beredskapsarbete om de var arbetslösa men det blev för dyrt. Därför infördes ungdomsplatser med lägre löner. Men det blev för dyrt det också. Då ersattes det av ett beslut om att alla har rätt att gå i gymnasieskola, med studiebidrag.

De som inte klarade utbildningen fick på olika sätt möjlighet att jobba, trots allt men nu med studiebidrag som ersättning.

Det finns en del erfarenheter av tidiga och ganska lyckade försök under 80-talet, med ungdomsplatser på arbetsplatser plus kompletterade utbildning. Ibland har det skett inom ramen för skolan, ibland har andra instanser inom kommunen haft ansvaret (och det har förekommit revirstrider). I många fall har ungdomarna antingen fått jobb eller lyckats komma vidare i studier.

Man kan säga att dessa satsningar var föregångare till det individuella programmet och anpassad studiegång.

En faktor att studera i det här sammanhanget är hur ersättningsnivån för ungdomssatsningar ser ut, jämfört med vad man kan få för svartjobb. Eftersom ungdomar upp till 20 år får väldigt lite, kan unga arbetslösa tycka att det (kortsiktigt) inte är någon idé att delta i något ungdomsprogram eftersom det ändå inte ger någon möjlighet att flytta hemifrån. Istället kan man hellre jobba lite svart, tycker en del.

Vad kan man göra?

Ulla Arnell Gustafsson och Åsa Murray diskuterar, slutligen, några tänkbara uppslag till vad som kan göras inom skola och arbetsliv för att underlätta övergången för de grupper som idag har störst problem.

I likhet med utredningen Unga utanför anser de att kommunerna måste ta ett ökat ansvar för en uppsökande verksamhet bland ungdomarna som inte klarar skolan.

–En bra startpunkt vore att börja redan i skolan och följa problembarn ut i arbetslivet, istället för att samhället möter dem som arbetslösa. Man kan ofta förutse vilka som får problem. Den mest utsatta gruppen är de som har de sämsta grundskolebetygen, eller inga betyg alls, säger Åsa Murray.

Ulla Arnell Gustafsson påpekar att det också finns risker med specialåtgärder för vissa problemelever, det kan få en stämplande effekt, som hon tror är olycklig.

Det skulle behövas mer detaljerade kunskaper om olika invandrargrupperns kulturer när det gäller arbetslivsinträde. Det som med svenska ögon ses som "svartjobb" kan ses som någonting självklart legitimt - som att ungdomar arbetar i pappas affär och bidrar till familjens inkomst.

- För att förändra den tidigare beskrivna "skolnegativa

kultur” som ofta finns på manligt dominerade yrkeslinjer där andelen pojkar är nära 100 procent skulle man kunna försöka anpassa dessa utbildningar så att det blir lättare för flickor att gå där. Könsblandade linjer vet man fungerar bättre. Ett sätt att få fler tjejer att välja och att stanna skulle kunna vara att inledningsvis låta dem få gå i egna grupper eller klasser, för att först efterhand ha blandade lektioner. Erfarenheterna är nämligen inte så bra av att låta ett fåtal tjejer börja i klasser med stor manlig dominans. Dessa flickor behöver ofta också stöd för att komma ut i arbetslivet

- Studie- och yrkesvägledarna borde ha en särskilt viktig roll just för elever med låg studiemotivation och olika problem, när det gäller att tala om arbetsmarknaden och vad som kan vara klokt att satsa på. Man borde titta närmare på deras arbete: Vad gör studie- och yrkesvägledarna - och vad skulle de behöva göra? Är det så att de

alltför ofta bara uppmanar eleverna att själva tänka efter vad de vill, och inte tillräckligt har fokuserat på vad arbetsmarknaden behöver?

- Det kan behövas lite olika vägar till arbetslivet, inte bara en enda. Det finns en del branscher som inte är populära, men där det finns jobb, och där det i än högre grad kommer att finnas jobb framöver - som t ex rörmokeri. En tanke kunde vara att söka kontakt med företrädare för sådana branscher för att etablera samarbete kring ungdomar som behöver extra hjälp för att hitta sin plats i arbetslivet. Det skulle inte vara fråga om ett generellt lärlingssystem. Men det kan finnas behov av ett slags mindre lärlingssystem parallellt med det vanliga utbildningssystemet, inte minst inom bristyrkesområdena.

Mats Utbult

Ungdomars inträde i arbetslivet – följer för individen och arbetsmarknaden*

Ungdomars etablering i arbete kommer allt senare i deras liv. Detta beror dels på frivilliga val som välfärdssamhällets barn kan kosta på sig, dels på en ofrivillig utsatthet för arbetslöshet och tillfälliga jobb. Vad betyder detta för individen och samhället? undrar Ulla Arnell Gustafsson.

I ett långt historiskt perspektiv har ungdomars socialisation till vuxenliv och arbetsliv genomgått stora förändringar. I jordbrukssamhället var familjeliv och arbetsliv integrerat för det stora flertalet av befolkningen. Barn och ungdomar deltog och socialiserades gradvis in i de vuxnas liv, pojkarna till männens och flickorna till kvinnornas. I industrisamhället särskildes familjeliv och arbetsliv. Arbetarklassens barn gick i skola en kortare tid, men socialisationen till arbetslivet skedde huvudsakligen via arbetslivet. Flickorna deltog i kvinnornas sysslor och pojkarna började tidigt arbeta i de manliga yrkena, ofta på industrierna. Redan vid 13-14 årsåldern deltog man i de vuxnas arbetsliv. För borgerskapets unga män ingick dock en längre tid i speciella utbildningsinstitutioner.

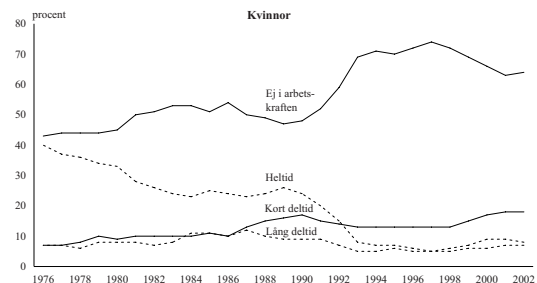
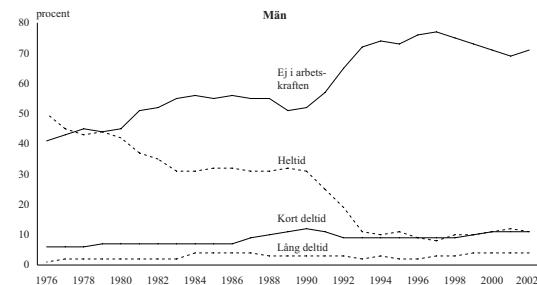
Under 1900-talet har skola och utbildning kommit att få en allt större plats i unga människors liv, såväl för pojkar som för flickor. Vid 2000-talets början är det fler flickor än pojkar som går i skola och finns på universiteten. Arbetslivet och inträdet i arbetslivet har ändrat karaktär. Den mer fasta etableringen sker allt senare, samtidigt som många unga tillbringar en relativt lång period på en "ungdomsarbetsmarknad". I detta kapitel diskuteras några av de konsekvenser som detta kan medföra för dagens samhälle och i ett framtidsperspektiv. Jag kommer också att något referera och diskutera studier som behandlar ungas attityder till och värderingar av arbete. Ofta betraktas ungdomars värderingar som viktiga indikatorer på hur det framtida samhället kommer att

utformas. Ett sådant synsätt kan till en del vara relevant, men jag menar dels att de attitydstudier som gjorts ofta lider av metodologiska svagheter, dels att attitydernas betydelse för en framtida samhällsutveckling ofta överbetonats.

Ungdomars inträde i arbetslivet under 1900-talets två senaste decennier

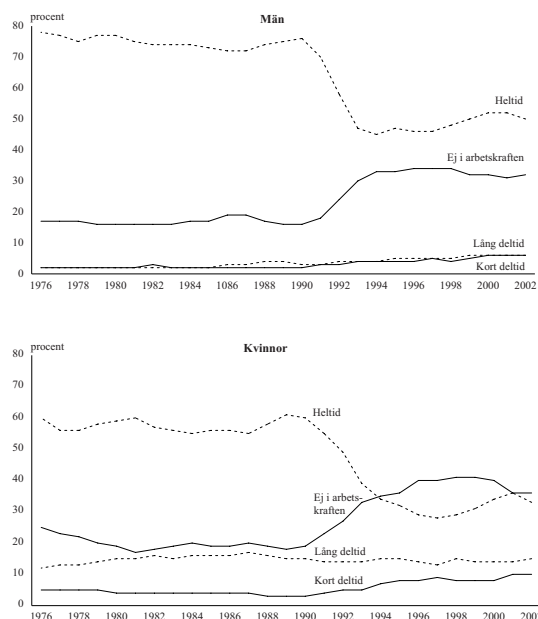
Ungdomars inträde i arbetslivet har förändrats påtagligt under de senaste decennierna. År 1976 arbetade hälften av de unga männen i åldern 16-19 år heltid; motsvarande andel för de unga kvinnorna var 40 procent. År 2002 arbetade elva procent av de unga männen heltid, medan motsvarande siffra för de unga kvinnorna var åtta procent.

Ur figurerna 1 och 2 kan också utläsas att deltidsarbetet har ökat för såväl kvinnor som män, för såväl 16-19 åringarna som 20-24 åringarna.

* Detta kapitel är hämtat ur von Otter C (2003) Ute och inne i svenskt arbetsliv. Forskare analyserar och spekulerar om trender i svenskt arbetsliv. Arbetsliv i omvandling 2003:8, Arbetslivsinstitutet, Stockholm. Kapitlet återges med tillstånd av författarna och Arbetslivsinstitutet och får inte kopieras utan tillstånd från dessa.

Figur 1. Utvecklingen på arbetsmarknaden för 16-19 åringar, män och kvinnor, 1976-2002. Procent. (Heltid = mer än 35 timmar per vecka; lång deltid = 20-34 timmar per vecka; kort deltid = 1-19 timmar per vecka.) Källa: Arbetskraftsundersökningarna, SCB.

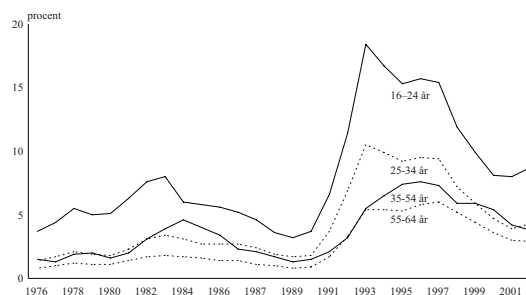

Figur 2. Utvecklingen på arbetsmarknaden för 20-24 åringar, män och kvinnor, 1976-2002. Procent. (Heltid = mer än 35 timmar per vecka; lång deltid = 20-24 timmar per vecka; kort deltid = 1-19 timmar per vecka.) Källa: Arbetskraftsundersökningarna, SCB.

Ett visst undantag från denna generella tendens är de 20-24 åriga kvinnorna; den långa deltiden har för denna grupp inte ökat särskilt mycket. Framför allt är det den korta deltiden som ökat, och då framför allt för de yngsta kvinnorna. År 2002 arbetade 18 procent av dessa kort deltid, vilket utgör nästan en femtedel av åldersgruppen.

En annan tendens gäller utvecklingen av arbetslösheten. Här kan vi konstatera att ungdomars arbetslöshet generellt sett ligger betydligt högre än de äldre åldersgruppernas. Ungdomar – liksom alla nyutträdande på

arbetsmarknaden – är också mer beroende av konjunkturläget. I en lågkonjunktur minskar efterfrågan på arbetskraft generellt sett och det drabbar då speciellt dessa grupper.

Figur 3. Arbetslöshetens utveckling för olika åldrar under perioden 1976-2002. Båda könen. Källa: SCB (2002a, s 16.)

Som framgår ur figur 3 ligger de ungas arbetslöshet klart över de äldre ålders-grupperna. Det bör också påpekas att figuren utvisar den öppna arbetslösheten. Eftersom arbetsmarknadspolitiken – åtminstone periodvis – starkt prioriterat ung-domarna skulle siffrorna visa än större skillnader om också individer i arbets-marknadspolitiska åtgärder redovisades.

Det finns också data som tyder på att kvalitén på ungdomars första arbeten har försämrats. Så konstaterar Schröder i rapporten "Ungdomars etablering på arbetsmarknaden – från femtiotal till nittiotial" bland annat förändringar i yrkes-strukturen under perioden 1950-1991. Hon konstaterar då att det skett ett brott i utvecklingen kring år 1970. Fram till dess ökar andelen ungdomar som gör sin debut på arbetsmarknaden i ett kvalificerat yrke, men från och med år 1970 vänds trenden till en svag ökning av andelen ungdomar med okvalificerade "arbetaryrken". Utvecklingen på de ungas arbetsmarknad efter 1970 skiljer sig därigenom markant från utvecklingen på de vuxnas arbetsmarknad, där en allt högre andel återfinns i ett kvalificerat yrke.

Ytterligare en trend på ungdomarnas arbetsmarknad är att andelen som betecknas vara "inaktiva" har ökat under det senaste decenniet. "Inaktiva" ung-domar är

sådana som inte studerar, som inte har något arbete och som heller inte aktivt söker arbete. De kategoriseras således inte som arbetslösa och tillhör inte arbetskraften. Enligt Ds 2002:30 har denna andel ökat mellan år 1990 och år 2001.

Tabell 1. Huvudsaklig sysselsättning år 2001, andel av befolkningen i respektive åldersgrupp. Procent.

	Huvudsaklig sysselsättning	1990	2001
Män 16-19 år	Övrigt	2	9
	Arbete i eget hushåll	0	0
	Studier	48	58
	Värnpliktstjänstgöring	2	2
	Sysselsatta	46	27
	Arbetslösa	2	3
Män 20-24 år	Övrigt	2	8
	Arbete i eget hushåll	0	0
	Studier	10	21
	Värnpliktstjänstgöring	3	1
	Sysselsatta	81	63
	Arbetslösa	3	6
Kvinnor 16-19 år	Övrigt	8	9
	Arbete i eget hushåll	1	0
	Studier	46	54
	Värnpliktstjänstgöring	0	0
	Sysselsatta	50	35
	Arbetslösa	3	3
Kvinnor 20-24 år	Övrigt	4	11
	Arbete i eget hushåll	3	2
	Studier	12	24
	Värnpliktstjänstgöring	0	0
	Sysselsatta	79	60
	Arbetslösa	2	4

I tabell 1 framgår att andelen ”övrigt” – dit de inaktiva ungdomarna räknas – ökat väsentligt mellan år 1990 och år 2001. Ur en annan sammanställning framgår att skälen till inaktiviteten bl a är att man inte ”kommit sig för att söka arbete”, att man ”avvaktar nytt arbete, studier”, att man ”anser att lämpligt jobb saknas” eller att man ”anser sig ha små chanser att få ett arbete” (a a, s 61).

Sammanfattningsvis visar denna statistik på att ungdomar under en längre tid än tidigare finns på en arbetsmarknad som utmärks av stor andel deltidsarbeten, rela-

tivt sett okvalificerade arbeten, relativt höga inslag av arbetslöshet. En ökande andel varken studerar eller finns i arbetskraften. De är inaktiva. De ”kommer sig inte för att söka jobb” eller ”tycker inte att det finns något lämpligt jobb att söka”.

En del av ungdomarna finns i dessa situationer ofrivilligt. De vill gärna ha en mer fast relation till arbetslivet, men av olika skäl har de inte lyckats få det. En del finns här frivilligt. De arbetar jämsides med studier för att tjäna extra pengar. Eller de jobbar för att få ihop pengar till en utlandsresa eller för att få tid att fatta beslut om sin framtid. Gemensamt för dessa bägge grupper är dock att de finns på en arbetsmarknad som för dem har karaktär av en ”övergångsarbetsmarknad”. De finns här preliminärt för att sedan göra något annat. Jag kallar denna arbetsmarknad för en ”ungdomsarbetsmarknad”.

Orsaker till ungdomsarbetsmarknadens tillväxt

Orsakerna till ungdomsarbetsmarknadens tillväxt går att finna inom åtminstone tre områden: arbetsmarknadens funktionssätt som i vissa avseenden förmodligen missgynnar ungdomar, den förlängda utbildningstiden samt utbredningen av en sk ”ungdomskultur”.

Arbetsmarknadens funktionssätt

Det är troligen så att det på den svenska arbetsmarknaden finns vissa förhållanden som missgynnar ungdomars inträde på arbetsmarknaden, även om det inte finns några entydiga forskningsresultat om detta. I Sverige har under det senaste decenniet skett en tillväxt av tillfälliga jobb i form av projektanställningar och behovsanställningar (Wikman 2002). Det är de unga som märker av denna förändring i störst utsträckning, eftersom de är nytillträdande på arbetsmarknaden. Även om flertalet som börjar sin tid på arbetsmarknaden med en tidsbegränsad anställning så småningom får en fast tjänst, påverkar ökningen av tidsbegränsade anställningar förmodligen inträdesprocessen på ett negativt sätt.

Även andra förhållanden kan framhållas, som förmodligen påverkar ungas inträde i arbetslivet. I tider av lågkonjunkturer och nedskärningar finns arbetsrättsregler som missgynnar de sist anställda, vilket i många fall är de unga. I Sverige är ungdomslönerna relativt sett höga,

vilket också kan missgynna ungdomar. Utbildnings-systemet och arbetslivet är relativt åtskilda i Sverige; i länder med lärlingssystem antas detta underlätta inträdesprocessen på arbetsmarknaden

Den förlängda utbildningstiden

Allt fler ungdomar påbörjar och fullföljer idag en gymnasieutbildning. Idag är det snarast avvikande att inte ha en gymnasieutbildning och det politiska målet är "en gymnasieskola för alla". År 1972 befann sig 68 procent av 16-åringarna, 60 procent av 17-åringarna och 39 procent av 18-åringarna i gymnasieskolan. År 2002 var motsvarande siffror 96, 93 och 91 procent (egna beräkningar grundade på data från SCB och Skolverket). I början av 1990-talet genomfördes en gymnasie-reform, vilken bl a innebar att de yrkesinriktade gymnasieutbildningarna förlängdes från två till tre år. Detta gjorde självfallet att andelen ungdomar som kom ut på arbetsmarknaden minskade drastiskt, vilket också kan utläsas ur tabell 1. Åren 1992-93 var det betydligt färre ungdomar som arbetade heltid än under åren 1990-91.

Också en allt större andel studerar vidare på universitet och högskola. År 2000 hade 34 procent av de 25-åriga männen och 43 procent av de 25-åriga kvinnorna börjat i högskolan. Antalet högskolenyborjare har ökat med mer än 40 procent sedan början av 1990-talet (SCB 2002, s 32).

Den förlängda utbildningen förklarar framför allt varför ungdomar i allt lägre grad finns i arbetskraften och inte jobbar heltid. Men den förklarar förmodligen också delvis varför det korta deltidsarbetet har ökat i omfattning och varför ungdomar i allt högre grad jobbar i okvalificerade arbeten. Flertalet ungdomar jobbar nämligen parallellt med skola och andra studier. Uppskattningsvis mellan 55 och 80 procent av gymnasiets elever arbetar jämsides med skolarbetet på ett eller annat sätt (SCB 1998, 1989, Czapliska & Ekerwald 1986, Blomqvist 1988, Arnell Gustafsson 2002). I dessa siffror ingår dels deltidsarbete i veckor och på helger under terminerna, dels sommarjobb. Det senare är förmodligen oftast heltidsjobb, och avspeglar sig således inte i statistiken om deltidsarbete.

Ungdomskulturens utbredning

Det finns mycket som talar för att det i det moderna samhället finns en utveckling av en speciell "ungdomskultur", som kan påverka övergångstiden till en fastare förankring på arbetsmarknaden. Denna "ungdomskultur" innehåller exempelvis drag av en ökad individualitet och med detta en större – upplevd – valfrihet än tidigare. Denna valfrihet gäller bl a val av yrke och studier.

Att välja vilket arbete man skall ägna sig åt är inte lätt. Det gäller att välja en yrkesbana som det över huvudet går att försörja sig på, dvs det skall finnas ett arbete inom det valda området. Men för många unga gäller det också att finna ett arbete som de finner intressant och givande. Att bara arbeta för att försörja sig är en värdering som allt färre ger uttryck för (t ex Arnell Gustafsson 1988, Baethge 1992, Hagström & Gamberale 1995, Inglehart 1990) Arbetet har blivit ett uttryck för den individuella identiteten.

I och med detta finns skäl att tro att beslutsprocessen när det gäller utbildnings- och yrkesval har blivit alltmer komplicerad för den enskilde individen. Thomas Ziehe (1986) talar om ett ökande "möjlighetsmedvetande" när det gäller individens val av livsform generellt, vari också yrkesvalet ingår. Via massmedia och informationssamhället generellt har kunskapen om de många alternativen blivit tillgänglig. Den ökade individualiteten kräver att du finner det rätta för just din personlighet. Även om de faktiska möjligheterna är begränsade finns en vision av det fria valet. Det är du själv som avgör din framtid. Samtidigt som detta naturligtvis upplevs som positivt kan det också innebära en belastning för den enskilde och det är förmodligen många ungdomar som väljer att skjuta fram detta svåra beslutsfattande. De väljer att arbeta preliminärt och att kanske resa utomlands innan det allvarsamma vuxenlivet börjar.

Konsekvenser av att ungdomars arbetslivsinträde skjuts fram tiden

Deltaandets i arbetskraften skjuts fram

Att ungdomar börjar sitt arbetsliv senare i livet innebär självfallet att deras tid i arbetskraften skjuts fram. Huruvida det i makroperspektiv har någon betydelse för

utbudet av arbetskraft är svårt att uttala sig om. Man vet nämligen att hög-utbildade har högre arbetskraftsdeltagande än lågutbildade; i den mån ett försenat inträde på arbetsmarknaden har att göra med längre utbildning kan detta således kompensera för ett senare inträde. Detta förutsätter dock att utbildning har samma relativa betydelse som idag.

Familjebildningen senareläggs

En annan konsekvens av ett framskjutet arbetskraftsinträde är en senarelagd familjebildning. Att man får barn senare idag än tidigare framgår klart ur statistiken. År 1970 var förstagångsföderskan i medeltal 23 år, år 2000 var hon 28 år (Ds 2001:57). En senarelagd familjebildning innebär förmodligen också att antalet födda barn blir lägre. Enligt SCBs prognoser kommer andelen barnlösa att öka något från 13 procent bland kvinnor födda i början av 1950-talet till 17 procent för kvinnor födda i början av 1980-talet, beroende på att något färre kvinnor kommer att kunna realisera sin önskan att få barn eftersom många startar sent med sin familjebildning. Dessutom kommer färre kvinnor att kunna få sitt tredje och fjärde barn, när den barnafödande perioden förskjuts (SCB 2002, s 20). Ur ett arbetskraftsperspektiv innebär detta således att arbetskraften i allt lägre grad reproducerar sig själv.

Kopplingen mellan arbetsmarknadsstatus och familjebildning har något vidare utvecklats i Gonäs och Wikman (2002). Här refereras bl a en studie (Persson 2001) där man i olika befolkningsregister följt individer, vars arbetsmarknads-status man fått uppgift om via SCBs Arbetskraftsundersökningar. Resultaten pekar här på ett starkt samband mellan arbetsmarknadsstatus och barnafödande. Arbetslösa föder barn i betydligt lägre grad än de som har arbete. Tidsbegränsat anställda föder barn i betydligt lägre grad än fast anställda. I dessa bearbetningar har man konstanthållit faktorer som ålder, tidsperiod, sammanboendestatus och utbildning.

Gonäs och Wikman analyserar också hur arbetssituationen ser ut efter barnafödande och föräldraledighet, och de konstaterar då att för dem som före barnafödandet etablerat en fast förankring på arbetsmarknaden tycks barnafödandet inte ha någon dramatisk effekt på

arbetssituationen efter föräldraledigheten. Detta gällde för såväl män som kvinnor. Inte heller för de män som hade en lösare förankring på arbetsmarknaden hade faderskap någon större betydelse för arbetsmarknadsstatusens utveckling. För kvinnor med lösare förankring på arbetsmarknaden tycktes däremot moderskap och föräldraledighet ha negativ betydelse; här fanns uppenbara svårigheter att återkomma till eller få en fastare förankring på arbetsmarknaden.

En förlängd tid till en första fast förankring på arbetsmarknaden kan således ha skilda konsekvenser för kvinnor och män. Den tidsmässiga krocken mellan etablering på arbetsmarknaden och familjebildning tycks ha större – och mer negativa – konsekvenser för de unga kvinnorna. Man kan här skönja en polari-serad utveckling: de unga kvinnor som skaffar sig en utbildning och en fast förankring på arbetsmarknaden innan barnafödandet kommer förmodligen att klara sig rätt bra i arbetslivet. Förlorarna är den grupp kvinnor som väljer att föda barn innan de hunnit göra en sådan förankring.

Hur påverkas socialisationen till arbetslivet?

En annan konsekvens som kan diskuteras är hur den längre utbildningstiden och vistelsen i det ”preliminära arbetslivet” påverkar socialisationen till det ”vuxna” arbetslivet och till vuxenlivet generellt. Den här frågan är beforskad i mycket liten utsträckning, och här kan endast ges några enstaka forskningsresultat och spekulativa resonemang.

När det gäller den längre tiden i utbildningssystemet finns antaganden att den längre vistelsen i en homogen ungdomsmiljö försvårar vuxensocialisationen. Detta berörs exempelvis av den tyske ungdomsforskaren Martin Baethge. Genom att ungdomar längre hålls kvar i åldershomogena skolklasser utvecklas lätt en specifik ungdomskultur, med speciella normer och värderingar. Dessutom kommer ungdomar, genom den förlängda skolutbildningen, senare i kontakt med de ekonomiskt rationella attityder som ett eget förvärvsarbete med försörjnings-ansvar innebär. De tillåts i en skolsituation befinna sig i ett ”psykologiskt moratorium”, med större tolerans för fel och missbedömningar än i en arbetssituation.

Detta resonemang kan delvis styrkas av en studie, där skolungdomars möte med arbetslivet i samband med den arbetsplatsförlagda utbildningen, varit i fokus (Arnell Gustafsson 2003). När ungdomarna skall beskriva hur mötet med arbetslivet skiljer sig från skolsituationen uttrycker de sig i termer av vuxenansvar och ”verklighet”.

Vad tycker Du är den största skillnaden mellan att gå i skolan och att praktisera?

Det är väl... det är mer på allvar där.

Det är mer på riktigt?

Ja, liksom. Det händer. Du kan inte komma för sent och säga förlåt att jag kommer för sent.

Det är skämmigt. Det gäller att skärpa sig. Det är ju som på riktigt liksom (a a, s 24).

Elevernas uttalanden i denna studie understryks och får stöd av lärarna. De tycker sig märka att eleverna genomgår en stor förändring i samband med den arbetsplatsförlagda utbildningen. Eleverna blir mer ”vuxna” och mer ansvarstagande. Samtidigt varierar förhållandena mellan olika arbetsplatser och från skolan kontrolleras detta i viss mån. Dåliga arbetsplatser, där eleverna utnyttjas som extrapersonal och där inlärningsmomentet är ringa, sällas bort. Vissa regler – t ex att eleverna skall ha en särskild handledare på arbetsplatsen – måste också vara uppfyllda.

Dessa kontrollsystem gäller inte på den marknad där ungdomarna arbetar extra bredvid skolan och en viktig fråga är om de arbetsplatser som finns på ”ungdomsarbetsmarknaden” är goda socialisationsarenor. Det här finns mycket litet belyst i svensk forskning. Däremot finns en del forskning från USA, där ”ungdomsarbete” i form av skolelevers och studenter extraarbete vid sidan av studier funnits mer utbrett under längre tid. Resultaten från denna forskning är relativt kritiska (Greenburger & Steinberg 1986). Här konstateras exempelvis att ungdomar i stor utsträckning arbetar på ålderssegregerade arbetsplatser – arbetsplatser där mest ungdomar arbetar. Här finns således en segregering på arbetsplatsnivå. Hamburgerrestauranger och snabbköp är exempel på sådana arbetsplatser. Tar man dessutom

arbetstiden i beaktande blir tendensen förmodligen än tydligare. Ungdomar arbetar extra på kvällar och helger, då den ordinarie arbetskraften är ledig. Fältstudier visar också att kontakterna mellan ungdomar och vuxna på arbetsplatserna är mycket begränsade. Kunskapsöverföringen mellan generationerna tycks vara relativt liten.

Den typiska ungdomsarbetsplatsen i Greenburger och Steinbergs studie innehöll relativt enkla och okvalificerade uppgifter. Ofta låg arbetsplatsen inom restaurangbranschen eller allmänt inom servicesektorn. Relationen mellan arbetsgivare och arbetstagare var instrumentell och rörligheten var hög. Kvällsarbete och ensamarbete var vanligt. Närheten till alkohol och narkotika var påtaglig och stressnivån hög. Greenburger och Steinberg menar att flera negativa effekter kunde påvisas av detta. Alkohol- och narkotikamissbruk var t ex vanligare bland ”ungdomsarbetare” och tilltog över tid. Cyniska attityder till arbete utvecklades hos vissa grupper (a a, s 143). Det fanns emellertid också positiva förändringar som var kopplade till ungdomsarbetet, bl a att flickornas självförtroende ökade.

Den slutsats som kan dras från denna amerikanska forskning är att synen på den idealtypiska arbetsplatsen, där unga lär av äldre och gradvis socialiseras in i ett vuxenliv bör nyanseras. Arbetsplatser kan se mycket olika ut. Det är också flera frågor som borde ställas om betydelsen av det ”preliminära” arbetslivet. Betyder det exempelvis något att ungdomar som studerar vidare har haft erfarenhet av yrken, där högre utbildning inte krävs? Att läkare har haft erfarenhet av att arbeta som vårdbiträde? Att juristen har haft erfarenhet som fängvaktare? Kan det öka kunskapen om olika samhällsklassers levnadsförhållanden och därigenom öka förståelse och solidaritet?

Facklig anslutning

Det finns också andra aspekter i ungdomars liv som kan kopplas till det framskjutna inträdet i arbetslivet, men där kopplingen inte är särskilt tydlig och där andra samhällsförändringar har stor betydelse. Jag tänker här ta upp dels ungdomars fackliga engagemang, dels ungdomars attityder till arbete.

I ett internationellt perspektiv är det fackliga engagemanget högt i Sverige. Men under det senaste decenniet har den fackliga organisationsgraden minskat (Kjellberg 2002). Speciellt gäller detta för de unga. I tabell 2 visas utvecklingen mellan år 1990 och 2001.

Tabell 2. Facklig organisationsgrad för löntagare efter ålder 1990-2001. Procent. Källa: Kjellberg (2002, s 251). Årsmedeltal för anställda. Heltidsstuderande med arbete vid sidan av studierna exkluderade. Bearbetning av AKU, tilläggstabeller 136AX-136BX.

Ålder	1990	1993	2001	1990-2001	1993-2001
16-24 år	62	69	51	-11	-18
25-29 år	78	81	73	-5	-8
30-44 år	85	86	81	-4	-5
45-64 år	88	89	87	-1	-2

För de unga mellan 16 och 24 år minskade fackanslutningen under denna period med elva procentenheter mot en procentenhet för löntagarna i sin helhet. Då har heltidsstuderande med arbete vid sidan av studierna exkluderats. Skulle dessa inkluderas skulle förmodligen siffran vara betydligt lägre. Ser vi på minskningen mellan åren 1993 och 2001 uppgår den till hela 18 procent. Skillnaden beror på att den fackliga anslutningen ökade mellan år 1990 och år 1993, förmodligen pga lågkonjunkturen. Kjellberg söker förklaringen till den minskande fackliga anslutningen dels i de ungas lösa anknytning till arbetsmarknaden, dels – i viss mån – i en ökad individualisering i samhället. När det gäller den första förklaringen hänvisar han till att av 16-24 åringarna saknar hälften av de anställda ett fast jobb. Detta, menar Kjellberg, ger en lös anknytning till såväl arbetsmarknaden som den enskilda arbetsplatsen. De tidsbegränsat anställda kontaktas ofta inte ens av någon facklig representant. När det gäller den andra förklaringen hänvisar Kjellberg generellt till teorier om ökad individualisering i samhället. Samtidigt påpekar han att i ett par attitydstudier påvisas inte några större skillnader mellan yngre och äldre i deras syn på facket. Så visar exempelvis Furåker och Berglund (2001) att de yngre inte avviker från de medelålders eller äldre i synen på

om facket behövs eller inte för att de anställda skall nå resultat i förhandlingar med arbetsgivaren, och i de sk SOM-undersökningarna tillhör de unga de som har en minst negativ inställning till fackliga organisationer (Kjellberg 2002, s 322 och 324).

Kjellbergs förklaringar tycks mig rimliga och välgenomtänkta. En ytterligare förklaring skulle kunna vara att ungdomars socialisation till "det vuxna arbetslivet" via "det preliminära" inte gynnar facklig anslutning. I "det preliminära arbetslivet" är fördelarna med en facklig anslutning inte påtagliga. Anställnings-trygghet är inte en primär fråga när man arbetar kort deltid och "egentligen" studerar. De unga betraktas förmodligen inte heller då som arbetsplatsens "kärna" och kontaktas därför i ringa grad av fackliga representanter. Kan denna attityd permanentas och bestå i "det vuxna arbetslivet"? Kan detta vara en förklaring – bland flera – till ungas sjunkande intresse för facklig anslutning?

En annan förklaring, som Kjellberg inte berör, är att det "preliminära" arbetslivet inte endast omfattar arbete bredvid heltidsstudier. Även heltidsarbete kan under en övergångsperiod ingå i det "preliminära" arbetslivet. Inte heller då är förmodligen facklig anslutning en primär fråga för den unge.

Ungdomars attityder till arbete

Ungdomars attityder till arbete och över huvud taget ungas attityder och värderingar har ofta varit i fokus när det gäller att beskriva framtiden. Tanken är här att de unga representerar framtida generationer, och att de värderingar som ungdomar uttrycker kommer att leva kvar och i viss mån forma det framtida samhället.

Det finns dock en hel del problem som bör uppmärksammas när det gäller forskningen om ungdomars attityder och värderingar.

Generation eller fas i livscykeln?

När ungas och äldres attityder jämförs kan de skillnader som konstateras tolkas på åtminstone två sätt. Dels befinner sig unga och äldre i olika faser av livs-cykeln, dels tillhör de olika generationer. Om man således konstaterar att äldre värderar "anställningstrygghet i arbetet" högre än yngre kan det dels bero på att de äldre befinner

sig i en fas i livet då de vill ha trygghet och kontinuitet, dels på att de tillhör en generation som vuxit upp under knappa materiella förhållanden och att detta präglat deras värderingar. Det är denna senare förklaring som har störst intresse om attityder och värderingar används i syftet att säga något om det framtida samhället.

Brist på longitudinella studier eller upprepade tvärsnittsdata

För att kunna särskilja förklaringar som är kopplade till fas i livscykeln respektive generation krävs studier som sträcker sig över tid. Det kan antingen vara longitudinella studier eller upprepade tvärsnittsdata. Ett problem är att sådana studier saknas i stor utsträckning.

Frågornas utformning viktig

Ett krav då jämförelser över tid skall göras är att frågorna är utformade på exakt samma sätt. Frågornas utformning har nämligen stor betydelse för hur svaren utformas, och därmed möjligheterna att göra jämförelser över tid. Frågornas utformning är även viktig generellt vid tolkningen av data, och detta problem har speciell relevans när det gäller ungdomars syn på arbete. Eftersom ungdomar dels arbetar i ett "preliminärt" arbetsliv, dels i ett kommande "vuxet" arbetsliv, är det viktigt att ha detta i beaktande dels vid frågeformulering, dels vid tolkningen av data. I det preliminära arbetslivet är det förmodligen lönen som är den viktigaste drivkraften. I det "vuxna" arbetslivet kan det vara andra förhållanden. I många studier görs inte denna distinktion. I Ungdomsstyrelsens senaste rapport (Ungdomsstyrelsen 2003) ställs exempelvis frågan "Hur viktiga är följande egenskaper i ett arbete för att du ska vara intresserad av det?" Sedan jämförs yngres och äldres attityder. Här konstateras då att 16-19 åringar betonar "bra lön och löneutveckling" i högre grad än andra åldersgrupper. Detta kan då tolkas på åtminstone två olika sätt: Antingen att den yngre åldersgruppen fäster större vikt rent generellt vid bra lön och löneutveckling eller att de refererar till ett arbete på den preliminära arbetsmarknaden. Dessa arbeten har man ju i regel för att primärt tjäna pengar, och de preferenser som gäller dessa jobb behöver ju inte gälla arbeten generellt.

Kontroll av bakgrundsvariabler saknas ofta

Eftersom det är ont om longitudinella studier och upprepade tvärsnittsstudier i Sverige används ofta enkla tvärsnittsstudier, där yngres och äldres attityder jämförs. Ett problem är här att kontroll av relevanta bakgrundsvariabler ofta saknas. Skall man göra framskrivningar utifrån tvärsnittsdata – vilket i och för sig är problematiskt – kan det vara relevant att ha kunskap om vad exempelvis utbildningsnivå och familjeförhållanden betyder relativt ålder.

Den kanske mest kända studien av värderingsmönster och deras utveckling över tid är utförd av Ronald Inglehart (1990, 1997). Han har sedan 1970 samlat in attityddata från 43 olika nationer; dessa attityder behandlar generella frågor om syn på vikten av ekonomisk tillväxt, brottsbekämpning, yttrandefrihet, inflytande på jobbet etc. Med hjälp av faktoranalys har Inglehart grupperat dessa frågor i en grupp som uttrycker "materiella värderingsmönster" och en grupp som uttrycker "postmateriella värderingsmönster". Han visar sedan hur de materiella värderingsmönstren avtar och de postmateriella värderingsmönstren tilltar över tid; det är också så att yngre i högre grad har postmateriella värderingsmönster än de äldre. Det unika med Ingleharts studier är dess omfattning, både geografiskt och över tid. Däremot tar hans attitydpåståenden inte specifikt upp attityder i förhållande till arbete. Hans resultat kan ändå i viss mån användas som indikatorer på värderingsmönster med anknytning till arbete. De materiella faktorerna kan anknytas till arbetets betydelse som inkomstkälla, medan de post-materiella faktorerna mer indikerar att arbetets innehåll och demokrati på arbetsplatsen har betydelse.

En studie, där åldersfaktorn studeras på ett ovanligt noggrant sätt är Theander (2000). Hans studie grundar sig på tvärsnittsdata från mitten av 1990-talet, omfattande 1 444 enkätsvar.

I studien konstanthålls utbildningsnivå, sektor, socioekonomisk status, kön och familjeförhållanden.

Tabell 3. Den relativa betydelsen av ålder vid val av arbete och arbetsplats. Logistisk regression. Oddskvoter. Källa: Theandersson (2000, s 90-91).

Födelseår	Lön		Intressanta och omväxlande arbetsuppgifter		Värde för andra människor	
1930-tal eller tidigare	1	1	1	1	1	1
1940-talet	1,27	1,34	1,15	1,16	0,73	0,76
1950-talet	1,09	1,20	2,07**	1,40	0,26**	0,54*
1960-talet	1,25	1,60	2,04**	2,23***	0,10***	0,40***

Födelseår	Möjlighet ta egna initiativ		Möjlighet påverka arbetsuppgifterna		Möjlighet lära nya saker	
1930-tal eller tidigare	1	1	1	1	1	1
1940-talet	1,04	1,20	0,37*	1,29	0,90	0,84
1950-talet	0,68	0,93	0,61	1,32	3,10	1,74**
1960-talet	0,56	0,75	0,42	1,01	2,40	2,19***

Födelseår	Kamratskap		Anställningstrygghet		Möjlighet att avancera	
1930-tal eller tidigare	1	1	1	1	1	1
1940-talet	1,87	1,15	0,79	0,66*	0,00	1,31
1950-talet	2,50**	1,23	0,50*	0,58**	0,00	2,21
1960-talet	3,54***	1,23	0,37**	0,41***	0,55	3,51**

Signifikansnivåer: *p<0,1; **p<0,05; ***p<0,01

I tabellen kan konstateras att äldre prioriterar anställningstrygghet i betydligt högre grad än yngre. Detta är i överensstämmelse med resultat från tidigare studier, t ex den svenska Generationsutredningen (SOU 1994:150). Yngre däremot, värderar i högre grad intressanta och omväxlande arbetsuppgifter, möjlighet att lära nya saker, kamratskap och – i viss mån – möjlighet att avancera. En intressant skillnad mellan yngre och äldre gäller betydelsen av att arbetet skall ha värde för andra människor, där de äldre prioriterar detta i högre grad. Detta får stöd av annan forskning som tyder på att kollektiva värden är viktigare bland äldre än yngre och att detta skulle vara en generationseffekt (Almås m fl 1995). Detta kan ju också relateras till den tidigare refererade forskningen om den minskade fackliga anslutningen bland unga.

Ytterligare en jämförelse som kan refereras i detta sammanhang, redovisas i en rapport från Ungdomsstyrelsen (2003, s 62)

Tabell 4. Bedömning av arbetet, uppdelat på unga och vuxna, 16-74 år, 1993, 1997, och 2002, procent. Källa: Ungdomsstyrelsen 2003, s 62.

Vilken av de här meningarna tycker du stämmer bäst med det arbete du har nu?	år	16-29 år	35-74 år
Det här arbetet är som alla andra jobb, man gör sitt, men det enda som betyder något är förtjänsten	1993	39	20
	1997	36	25
	2002	42	29
Det här arbetet är något särskilt med. Förutom lönen ger det mig en känsla av personlig tillfredsställelse	1993	61	80
	1997	64	75
	2002	58	71

Det är fler, såväl yngre som äldre, som anser att ”jobbet ger personlig tillfreds-ställelse” jämfört med dem som anser att ”det enda som betyder något är förtjänsten”. De yngre betonar den senare åsikten i högre grad än de äldre, vilket kan tolkas såväl i ett livsfasperspektiv som i ett generationsperspektiv. I ett livsfasperspektiv betyder det att man i ungdomen ser arbetet på ett annat sätt än när man blir äldre. Till exempel kan det förhållande som

tidigare påpekats, nämligen att man befinner sig på en ungdomsarbetsmarknad och har ett ”preli-minärt” arbete, ha betydelse. I ett generationsperspektiv skulle man kunna tolka resultatet så att samhällsutvecklingen går i den riktningen att kapital och pengar fått större och större betydelse, och att detta gör att de yngre generationerna på-verkas i sina värderingsmönster. Denna senare tolkning får visst stöd, då man följer utvecklingen för samtliga åldersgrupper mellan åren 1993 och 2002. För samtliga åldersgrupper är andelen större som betonar förtjänsten år 2002 jämfört med år 1993. Å andra sidan kan det tolkas på det sättet att aspirationsnivåerna har blivit högre vid den senare tidpunkten än vid den tidigare, men att arbetenas reella innehåll inte motsvarar dessa.

En studie som är av speciellt intresse därför att den har en annorlunda upp-läggning än många andra redovisas i SCB (2001). Här redovisas resultaten från en enkät, som vände sig till personer i åldern 25-35 år. I studien ställdes bl a frågor om varför man valt det jobb man hade och, om man vill byta jobb, vilket skälet skulle vara till detta. Resultaten från studien tycks antyda en omprioritering för många i riktning mot en mer materialistisk inställning. En viktig faktor för att byta jobb skulle vara en bättre lön. Däremot betonades inte detta i lika hög grad som skäl till varför man tog sitt nuvarande jobb. Resultaten tyder på att värderingar av vilka faktorer som är viktiga för valet av arbete delvis är beroende av var i livscykeln man befinner sig. Just i åldern mellan 25 och 35 år bildar man ofta familj, vilket ställer krav på högre lön. Detta kan göra att lönefaktorn ökar i betydelse på bekostnad av arbetsuppgifternas innehåll.

De refererade studierna visar några av de svårigheter som finns när man skall beskriva värderingsförändringar när det gäller synen på vad som är viktigt i arbetet och arbetslivet. Tolkningsproblemen är stora. Ett annat problem gäller hur stor vikt man över huvud taget skall lägga vid attityder. I vad mån har attityder betydelse för reellt beteende och därmed för framtidens utveckling? Hur stabila är attityder? Vad betyder förändrade yttre, materiella förhållanden för attityders utveckling?

Ett sätt att studera ungdomars värderingar av arbete

är att se till deras utbildningsval. Här är attityden kopplad till ett beteende som har betydelse för deras framtid, som är viktigt för deras liv. Man kan därför tänka sig att attityden är mer välförankrad när den uttrycks i utbildningsval än i mer ansvarslost uttryckta svar i en attitydundersökning. Å andra sidan är det inte alltid lätt att förstå utbildningsval i termer av attityder. Vi kan bara försöka tolka varför vissa utbildningar är mer – eller mindre – populära än andra.

När det gäller val av gymnasieutbildningar så kan vi först konstatera att andelen gymnasieelever har ökat på de studieförberedande programmen jämfört med de yrkesförberedande. I mitten av nittioalet var andelen elever på de studie-förberedande programmen lägre än de på de yrkesförberedande. Detta har nu svängt, så att fördelningen mellan de bägge programtyperna är relativt jämn (SCB 2002b, s 28).

När det gäller de studieförberedande programmen var det år 2000 ett något större antal som fullföljde det samhällsvetenskapliga än det naturvetenskapliga programmet (20 037 jämfört med 16 483). Det samhällsvetenskapliga pro-grammet minskade i elevantal från år 1996 till år 2000 (från 23 364 till 20 037), medan det naturvetenskapliga ökade (från 13 197 till 16 483). Bland de yrkes-förberedande programmen har följande program ett minskat elevintresse: barn-och fritid, handel- och administration, omvårdnadsprogrammet, fordonspro-grammet samt industriprogrammet. Följande program har ett stabilt eller svagt ökande elevintresse: det estetiska programmet, hotell- och administration, medieprogrammet, naturbruksprogrammet samt – under de senaste två åren – bygg-programmet. Det senare programmet återhämtade sig efter en nedgång under nittioalets krisår.

Till en del kan man kanske säga att dessa tendenser stöder den allmänna trenden mot mer ”postmateriella” värderingar; det ökande intresset för det estetiska programmet och medieprogrammet är en sådan tendens. Inom dessa områden prognostiseras också att utbudet av arbetskraft i framtiden i hög grad kommer att överstiga efterfrågan; det är således inte något ekonomisk-rationellt övervägande som här styr ungdomarnas utbildningsval. Det vikande intresset för barn- och ungdoms-

programmet samt omsorgsprogrammet kan tolkas som ett vikande intresse generellt för att arbeta inom den offentliga sektorn. Möjligtvis skulle man till denna tendens kunna koppla den minskande solidariteten med ”det gemensamma”, ”det kollektiva”, som tidigare påpekats, liksom att det finns en viss tendens till att lön och materiella förmåner blivit något mer betonade än tidigare. Att lönen är låg inom den offentliga sektorn och framför allt inom omsorgssektorn har starkt framhållits de senare åren. Inom dessa sektorer prognostiseras att efterfrågan i mycket hög grad kommer att överstiga utbudet av arbetskraft, speciellt inom omsorgssektorn. Trots en god arbetsmarknad har antalet ungdomar som påbörjar omvårdnadsprogrammet minskat från 9 000 per år i slutet av 1980-talet till mindre än 4 000 år 2000. I framtiden blir pensions-avgångarna stora. För år 2020 räknar man med en brist på arbetskraft om ca 150 000 personer. Det kommer också att vara brist på läkare, receptarier och sjuksköterskor.

Det tycks således vara så att ungdomar inte i första hand väljer utbildning och därmed yrkesinriktning efter den framtida efterfrågan. Åtminstone måste vissa andra förhållanden – t ex lönenivå – upplevas vara acceptabla. Men att efterfrågan på arbetsmarknaden i viss mån har betydelse för ungdomars utbildnings-val är klart; så har exempelvis sökande till datautbildningar avtagit efter den senaste tidens nedgång inom IT-sektorn. Och antalet sökande till bygg-programmet på gymnasieskolan följer i hög grad utvecklingen på byggarbets-marknaden.

Ett område där arbetsgivarna sedan länge uttryckt oro för bristen på kvalificerad arbetskraft gäller industriarbete på den operativa nivån, och flera företag har startat sk ”industrigymnasier”, med praktik i nära anslutning till företagen och med specialutformade kurser. Dessa skolor har lockat många och kompetenta sökande. Det finns också andra framgångsrika försök att specialinformera och upplysa om industriprogrammen, och avslutningsvis refereras här ett konkret exempel där man genomfört en lyckad satsning.

Småföretagen i Dalarna såg framtidens rekryteringsproblem som alarmerande. I Avesta hade man år 2001 endast två förstahandssökande till industripro-

grammet, och det fanns diskussioner om att lägga samman programmet med närliggande orters. Kommun och företag inom Avesta menade dock att det var viktigt att behålla det lokala Industriprogrammet. En arbetsgrupp skapades som fick i uppdrag att arbeta med långsiktiga utvecklingsfrågor kring programmet samt för att öka intresset bland eleverna.

Genom denna arbetsgrupp har olika insatser för att öka intresset för industri och teknik koordinerats och arrangerats. Man har bl a genomfört en enkät till elever i årskurs 9 och till anställda inom verkstadsindustrin, där man ställt frågor om hur man ser på industriarbete. Resultaten från denna enkät har sedan diskuterats i skola och på företagen. Man har också speciellt engagerat sig på Näringslivsdagen och i informationen inför elevernas val till gymnasiet. Företagen har engagerat sig i PRAO och APU. Dessa ansträngningar gav snabbt resultat. Till hösten 2002 var antalet förstahandssökande till Industriprogrammet 28 och det totala antalet sökande 63 (att ... informerar 2002).

Några avslutande kommentarer

Vad betyder då de trender som här skisserats för utvecklingen av ett ”hållbart arbetsliv”? Eller kanske snarare för ett ”hållbart liv”? För ett hållbart arbetsliv förutsätter att också andra delar i människors liv fungerar. Att familj och arbete går att förena. Att kropp och själ inte slits ut i förtid.

En av de viktigaste förändringar som framhållits i denna artikel är att ungdomar får en fast etablering i arbetslivet allt senare. Detta beror på skäl som har karaktär av såväl frivilliga val som mer ofrivillig utsatthet. Det senare är själv-fallet negativt för den enskilde individen; att drabbas av arbetslöshet och tillfälliga jobb när man egentligen vill ha en fast etablering i arbetslivet är inte något önskvärt. De skäl som har att göra med de frivilliga valen har dels att göra med en längre utbildningstid och dels en längre övergångstid i något man kan kalla en ”ungdomskultur”. Denna tid kan exempelvis ägnas åt att resa och att prova sig fram i olika jobb och livsstilar. Dessa – mer frivilliga – skäl har såväl positiva som negativa aspekter för den enskilde individen, där de positiva

förmodligen överväger. Utbildning betraktas generellt vara något positivt. Och att ta sig tid för att välja jobb och livsstil är måhända en nödvändighet i det komplicerade samhälle vi lever i. Det kan dock hända att denna övergångsperiod kan förstoras upp, bli alltför lång och göra att tid går till spillo för den unga individen. Kanske blir inte valen bättre för att man drar ut på beslutsprocessen?

Vissa konsekvenser av ett senare inträde i arbetslivet blir desamma vilka skäl som än ligger bakom. En sådan konsekvens är att den tidsmässiga krocken mellan en fast etablering på arbetsmarknaden och familjebildningen blir påtaglig. Och ju senare man börjar föda barn desto större blir risken för ofrivillig barn-löshet och att antalet födda barn minskar. Dessa konsekvenser är negativa ur såväl ett individuellt välfärdsperspektiv, som ur ett samhällsperspektiv; ett hållbart arbetsliv förutsätter att arbetskraften reproduceras.

Den tidsmässiga krocken mellan arbetslivsetablering och familjebildning kan få olika konsekvenser för olika grupper av ungdomar. Det tycks vara så att det i första hand är de unga kvinnorna som inte hunnit etablera sig på arbetsmarknaden innan barnafödandet som har det svårt att senare få en bra position i arbetslivet. Denna tendens förstärks förmodligen av att det generellt tar längre tid att få en fast förankring på arbetsmarknaden.

Även om den fasta etableringen i arbetslivet skjuts fram i tiden så finns ungdomarna i arbetslivet. Men många arbetar på en slags "övergångsmarknad", av såväl frivilliga som ofrivilliga skäl. De arbetar här preliminärt, t ex i väntan på något bättre, för att tjäna pengar till någon resa, för att de inte riktigt vet vad de skall göra med sina liv, för att tjäna lite extra pengar vid sidan av sina studier. Vad vistelsen på denna preliminära arbetsmarknad betyder för socialisationen till arbetslivet och vuxenlivet är en intressant fråga som vi egentligen vet mycket lite om. Oftast betraktas det som bra och nyttigt att ungdomar börjar jobba; det anses kunna ge erfarenheter av pengars värde och vad vuxenansvar betyder. Det ger en erfarenhet av arbetslivets variationer, vilket kan påverka förståelsen för hur olika samhällsgrupper lever. Men det finns också undersökningsresultat som pekar på

mer negativa konsekvenser, som t ex utvecklingen av cyniska attityder till arbetslivet och en ökad alkohol- och drogkonsumtion. Självfallet varierar dessa konsekvenser mellan olika typer av arbetsplatser, och detta är värt att observera. Unga befinner sig i en ålder då de påverkas starkt av omgivningen och ungdomsarbetsplatsen är en – bland flera – sådan socialisationsarena. Hur denna ser ut med avseende på regler, normer och värderingar har förmodligen betydelse för ungas syn och förväntningar på arbetslivet.

Ungdomsarbetsplatsen kan således vara en arena där ungdomars syn på arbete konstrueras. Men det finns flera, t ex familj, skola och massmedia. Alla dessa institutioner samverkar när det gäller att forma ungdomars värderingar och attityder, och en tanke som fått starkt genomslag är att det finns generationsspecifika värderingar. I ett framtidsperspektiv har detta ofta betonats. Man tänker sig här att de unga representerar framtida generationer och att de värderingar som ungdomarna uttrycker kommer att leva kvar och i viss mån forma det framtida samhället. I artikeln har gjorts en relativt kortfattad genomgång av studier som fokuserat ungas värderingar av arbete. De slutsatser jag skulle vilja dra av den är följande: Ungdomarna i dagens samhälle har vuxit upp i ett välfärdssamhälle, där det funnits en garanterad ekonomisk grundtrygghet. Därutöver har flertalet familjer haft en någorlunda hög ekonomisk standard. Ungdomarna har därför tillåtits utveckla en syn på att arbetet skall ge något förutom en grundläggande materiell trygghet. Men det betyder inte att pengar och lön är oviktiga, snarare att de tas för givna. Det är förmodligen också så, att kraven på vad som är "en god lön" har höjts. Att så få ungdomar väljer att studera på omsorgsprogrammet kan förmodligen ses i detta perspektiv. Om man vill öka rekryteringen av unga till en speciell samhällssektor, är det förmodligen viktigt att såväl ett gott arbetsinnehåll som en – i ungdomarnas ögon – rimlig ekonomisk ersättning kan erbjudas.

En annan tendens som kan framhållas från genomgången av attitydstudierna är det resultat som säger att unga i mindre utsträckning än äldre uttrycker att det är viktigt att arbetet "är värdefullt för andra". Sammantaget

med resultat från andra studier – t ex vad gäller facklig anslutning – ger det stöd för idén om en ökad individualisering i samhället. Åtminstone tycks den kollektiva känslan hos ungdomsgenerationen vara fokuserad mot arbetslivet i lägre grad än den äldre generationen. Detta kan sättas i relation till ungdomarnas låga intresse för att arbeta inom offentlig sektor, och då speciellt inom området vård och omsorg.

Ett hållbart arbetsliv förutsätter att det finns en balans mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft. Då vi ser till ungdomars utbildningsval och generella värderingar av arbete finns en risk att det kommer att finnas stor brist inom vissa samhällssektorer. I den mån denna brist beror på att ungdomar är dåligt informerade om de fördelar som finns att arbeta inom en viss sektor, går det förmodligen att påverka ungdomars utbildningsval. I den mån arbetsförhållandena är dåliga och lönen låg är det knappast möjligt – eller ens försvarbart – att söka göra en sådan påverkan.

Litteratur

- Almås R m fl (1995) *Fra pliktsamfunn till mulighetstorg. Tre generationer skriver sin ungdom*. Senter for bygdeforskning, Trondheim.
- Arnell Gustafsson U (1988) *Om ungdomars syn på arbete. En litteratursamman-ställning*. Arbetslivscentrum, Stockholm.
- Arnell Gustafsson U (2002) "School-arranged of Market-governed Workplace Train-ing? A Labour Market Perspective" *Journal of Education and Work*, No 2, 2002, s 219-236.
- Arnell Gustafsson U (2003) *När arbetsplats och skola möts. Om den arbetsplatsför-lagda utbildningen på gymnasieskolans Handelsprogram*. Arbetsliv i omvandling 2003:5, Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- att ... informerar (2002) Informationsblad 2002:7. www.arbetslivsinstitutet.se
- Baethge M (1992) "Changes in Work and Education as Constituting Factors of Social Identity. Theoretical and Political Implications" i Halvorsen, T & Olsen O J (red) *Det kvalifiserste samfunn?* Gyldendal, Oslo
- Berglund T (2001) *Attityder till arbete i Västeuropa och USA. Teoretiska perspektiv och analys av data från sex länder*. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Blomqvist B (1988) *Skolungdomars förvärvsarbete. En enkätundersökning bland gymnasieungdomar i Göteborg*. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Czaplicka M & Ekerwald H (1986) *Ungdomars konsumtion*. Statens Ungdomsråd och Konsumentverket, Stockholm.
- Ds 2001:57 *Barnafödandet i fokus. Från befolkningspolitik till ett barnvänligt samhälle*. Socialdepartementet, Stockholm.
- Ds 2002:30 *Arbetskraftsutbudet och välfärden –aktuell politik och framtida ut-maningar*. Socialdepartementet, Stockholm.
- Ds 2002:56 *Hållfast arbetsrätt – för ett föränderligt arbetsliv*. Bilagedel. Närings-departementet, Stockholm.
- Furåker B & Berglund T (2001) "Anställdas syn på sin relation till fack och arbets-givare" *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, nr 1 2001, s 5-14
- Gonäs L & Wikman A (2002) "Föräldraskapets villkor på svensk arbetsmarknad" i *Hållfast arbetsrätt –föret föränderligt arbetsliv*. Bilagedel. Ds 2002:56, Närings-departementet, Stockholm.
- Greenburger E & Steinberg L (1986) *When teenagers work. The Psychological and Social Costs of Adolescent Employment*. Basic Books, Inc Publishers, New York.
- Hagström T & Gamberale F (1995) *Young people's work motivation and value orien-tation*. *Journal of Adolescence* 18, s 475-490.
- Hansen L H & Orban P (2002) *Arbetslivet*. Studentlitteratur, Lund.
- Inglehart R (1990) *Cultural Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Inglehart R (1997) *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Kjellberg A (2002) "Fackliga organisationer och

- industrial relations” s 227-267 i Hansen L H & Orban P (red) *Arbetslivet*. Studentlitteratur, Lund.
- Persson L (2001) ”Otrygg anställning – färre föräldrar” *Välfärdsbulletinen* 2001:3. Statistiska Centralbyrån, Stockholm.
- SCB Arbetskraftsundersökningarna. Statistiska Centralbyrån, Stockholm.
- SCB (1989) ”Etableringen på arbetsmarknaden efter gymnasieskolan. Elevuppföljning våren 1988 bland de examinerade från gymnasieskolans linjer 1983/84” U 55 SM 8901, Statistiska Centralbyrån, Stockholm.
- SCB (1998) ”Inträdet på arbetsmarknaden” U83 SM 9801, Statistiska Centralbyrån, Stockholm.
- SCB (2002a) ”Sysselsättning och arbetslöshet 1975-2001” Information från Arbets-kraftsundersökningarna 2002:1, Statistiska Centralbyrån, Stockholm.
- SCB (2002b) *Trender och prognoser* 2002. Statistiska Centralbyrån, Stockholm.
- Schröder L (1995) *Ungdomars etablering på arbetsmarknaden – från femtiotal till nittiotal*. EFA Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- SOU 1994:73 *Ungdomars välfärd och värderingar. Rapport till Barn- och ungdoms-delegationen och Generationsutredningen*. Norstedts, Stockholm.
- Theanderson C (2000) *Jobbet – för lön, lust eller andra värden*. Sociologiska institu-tionen, Göteborgs uni-versitet.
- Ungdomsstyrelsen (2003) *De kallar oss unga – Ungdomsstyrelsens attityd- och värde-ringsstudie 2003*. Ungdomsstyrelsen, Stockholm.
- Wikman A (2002) *Temporära kontrakt och inläsnings effekter*. Arbetsliv i omvandling 2002:4, Arbetslivs-institutet, Stockholm.
- www.skolverket.se/fakta/statistik/sos/sos032/filer/Tab63D.xls
- www.scb.se/statistik/be0101/be0101tab2helar02.asp
- Ziehe T (1986) *Ny ungdom. Om ovanliga lärprocesser*. Norstedts, Malmö.

För att uppmärksamma angelägna områden vid utlysningen 2004 av Equalprogrammet har Svenska ESF-rådet publicerat några häften. De är:

Ett långt och växlande arbetsliv – Möjlighet för alla. Arbetslivsjournalisten Eva Ekelöf samtalar med Per-Svante Landelius i utredningen Senior 2005 och forskaren Margareta Torgén. Ett avsnitt ur SOU 2003:91 återges.

En utsortering pågår i det svenska arbetslivet. Arbetslivsjournalisten Ulla Lundström samtalar med professor Staffan Marklund och intervjuar forskarna Bo Hagström och Paulina de los Reyes. Ett avsnitt ur von Otter C (2003) Ute och inne i svenskt arbetsliv återges.

Unga utanför – vilka, varför, vad göra? Arbetslivsjournalisten Mats Utbult samtalar med forskarna Ulla Arnell Gustafsson och Åsa Murray. Ett avsnitt ur von Otter C (2003) Ute och inne i svenskt arbetsliv återges.

Ytterligare ett häfte, om asylsökande i Sverige, är planerat under våren 2004.

Equal

Svenska ESF-Rådet

Svenska ESF-rådet
Box 47 151, 100 75 Stockholm
Telefon 08 –579 171 00
equal@esf.se
www.esf.se